

Zvezdana Rados

Sveučilište u Zadru

zrados@unizd.hr

 <https://orcid.org/0000-000318153841>

Proces integracije lokalne zadarske sastavnice hrvatske književnosti u središnju nacionalnu književnost – od (pred)romantizma do moderne

Sažetak: U radu se analizira zadarska sastavnica hrvatske književnosti u vremenu od četrdesetih godina 19. do prvog desetljeća 20. stoljeća, koje je obilježeno nacionalno-integrativnim procesima i formiranjem modernoga nacionalnog identiteta. Razmatraju se specifičnosti razvoja toga dijela hrvatske književnosti te njegov odnos prema književno-povijesnim procesima u matičnoj literaturi – od narodno-preporodnih gibanja, odnosno razdoblja predromantizma i romantizma, preko predrealizma i realizma do prelaska u modernu te snažnijeg integriranja zadarske (pokrajinske, dalmatinske) u nacionalnu, hrvatsku književnost. Znatna je pozornost posvećena procesima uzajamnog prožimanja, prihvatanja i odbijanja, afirmacije i negacije jedne od važnijih periferija hrvatskoga književnog kanona – zadarske – i njeno-va nacionalnog središta, zagrebačke matice. Ta se problematika predočava preko paradigmatičkih književnika i časopisa koji su obilježili ključna razdoblja hrvatske jezične i književne homogenizacije: u razdoblju (pred)romantizma, četrdesetih godina 19. st., to je časopis *Zora dalmatinska* te paradigmatičke ličnosti iz književnoga kruga formirana oko toga preporodnoga glasila (Šime Starčević i Petar Preradović, pa i Ana Vidović); u razdoblju pučko-prosvjetiteljskoga (pred)realizma, od šezdesetih do kraja osamdesetih godina, to je paradigmatička ličnost hrvatskoga narodnog preporoda u Dalmaciji – političar i književnik Mihovil Pavlinović, te časopis *Iskra* i njezin urednik Nikola Šimić (tvorac specifičnoga perifernog žanra pučke pripovijesti iz seoskoga života); u vremenu dezintegracije realizma i zaokreta prema modernističkim stilovima to je začetnik hrvatske moderne književne kritike Jakša Čedomil te istaknuta imena hrvatskoga književnog kanona u razdoblju moderne – Ivo Vojnović, Vladimir Nator i Milan Begović, kao i časopis *Lovor* Milutina Cihlara Nehajeva.

Ključne riječi: periferija, nacionalni centar, nacionalna integracija, hrvatski književni kanon, zadarska književnost

U hrvatskome književno-kulturnom prostoru, sastavljenu od više kulturnih polja, među kojima je stoljećima postojala kontaktnost, urbani centri južne Hrvatske – nadasve Dubrovnik te Split, Zadar i Hvar – do 18. stoljeća glavna su „eksplozivna“ žarišta iz kojih je pokretan razvoj hrvatske književnosti. U 18. te u 19. stoljeću, u vremenu jačanja hrvatskih nacionalno-integrativnih procesa, poticajno središte nacionalne književnosti pomiče se u sjevernu Hrvatsku, a zadarsko/dalmatinsko kulturno-književno polje postaje periferijom¹. U vremenu hrvatskoga narodnog preporoda, za ilirskoga pokreta, Zagreb prerasta u nacionalno središte i preuzima ulogu književno-kulturne „eksplozivne“ jezgre hrvatskoga prostora, u kojoj se oblikuje/odabire nacionalni jezični i književni kanon te se odatle širi prema drugim hrvatskim krajevima/kulturnim poljima². Političko i kulturno središte Dalmacije – Zadar, kao i drugi dalmatinski gradovi u prvoj polovini 19. stoljeća, zahvaćen je nacionalno-preporodnim gibanjima i težnjom za nacionalnom integracijom, ali su se koncepcije zadarskih preporoditelja razilazile s koncepcijama Lj. Gaja i preporoditelja oko njega – primarno u pitanjima osnove hrvatskoga standardnog jezika (štokavska ikavština / štokavska ijekavština) i Gajevih grafijskih rješenja te u poimanju ilirizma i kroatizma³. Dok je Gajev pravopis/grafija, nakon snažnoga otpora glavnih predstavnika zadarske filološke škole (A. Kuzmanića i Š. Starčevića), do kraja četrdesetih godina 19. st. ipak prevladao i u Zadru i u cijeloj Dalmaciji te 1848. bio prihvaćen kao službeni pravopis, oko pitanja standardizacije hrvatskoga književnog jezika, pa i naravi i uloge književnosti, sve do devedesetih godina, postoji zamjetan raskorak između jezičnih i književnih koncepcija koje dolaze iz nacionalnoga središta i potreba širih slojeva pučanstva u Dalmaciji. Na te pak potrebe nastoje odgovoriti hrvatski preporoditelji okupljeni u Zadru, glavnom gradu pokrajine, pa specifičnim gospodarskim, političkim, kulturno-prosvjetnim uvjetima prilagođavaju i književnu (pučko-prosvjetiteljsku) proizvodnju koja je, u odnosu prema matičnoj književnosti i po stupnju umreženosti u nacionalni književno-kulturni prostor i glavne poetičke matrice hrvatskog

¹ Usp. Vinko Brešić, *Hrvatska književnost 19. stoljeća* (Zagreb: Alfa, 2015), 14; Vinko Brešić, *Slavonska književnost i novi regionalizam* (Osijek: Matica hrvatska – ogranak Osijek, 2004), 36–37.

² Pojmovi kulturnog prostora, polja, eksplozije rabe se u suglasju s teorijom Jurija M. Lotmana. Jurij Mihajlovič Lotman, *Kultura i eksplozija*, prev. Sanja Veršić (Zagreb: Alfa, 1998), 19.

³ O kroatizmu zadarskih preporoditelja više vidi u članku Tihomila Maštrovića „Kroatizam Ante Kuzmanića i krug oko *Zore dalmatinske*“, u Tihomil Maštrović, *Nad jabukama vile Hrvatice* (Zagreb: Hrvatski studiji, 2001), 65–84.

protorealizma i realizma, bila u velikoj mjeri tek marginalna, periferna pojava sve do razdoblja moderne⁴.

Na temelju prethodnih istraživanja drugih autora i vlastitih⁵, ali sada iz motrišta suvremene geokulturologije, s naglaskom na odnosu centra i periferije nacionalne književnosti, u ovom će radu biti predočene glavne specifičnosti razvoja zadarske sastavnice hrvatske književnosti te njezin odnos prema književno-povijesnim procesima u matičnoj literaturi – od vremena narodno-preporodnih gibanja, odnosno razdoblja predromantizma i romantizma, preko perioda intenzivne preporodne aktivnosti u Dalmaciji u razdoblju predrealizma i realizma do prelaska u modernu te snažnijega integriranja zadarske (pokrajinske, dalmatinske) u nacionalnu, hrvatsku književnost. Znatna će se pozornost posvetiti dinamičnim procesima uzajamnoga prožimanja, prihvaćanja i odbijanja, afirmacije i negacije jedne od važnijih periferija hrvatskoga književnog kanona – zadarske – i njegova nacionalnog središta, zagrebačke matice. Ta će se problematika predočiti preko paradigmatičkih zadarskih književnika i časopisa koji su obilježili ključna razdoblja hrvatske jezične i književne homogenizacije.

1. Razdoblje (pred)romantizma

Prve nagovještaje hrvatskoga narodnog preporoda u Zadru, političkom, administrativnom i kulturnom središtu Dalmacije, pratimo od pojave *Kraljskoga Dalmatina* (1806. – 1810.), prvih novina na hrvatskom jeziku⁶, a od početka tridesetih godina zamjetne su i znatnije preporodne aktivnosti u književnome krugu zadarskih domoljubnih intelektualaca okupljenih oko lista *Gazzetta di Zara*; njihove aktivnosti odvijaju se primarno pod dojmom talijanskoga *risorgimenta*, ali postupno, krajem tridesetih i početkom četrdesetih godina u *Gazzetti*

⁴ O tome više vidi u Zvezdana Rados, *Hrvatska književnost u Zadru (19. st.)* (Zadar: Thema, 2007).

⁵ Izdavam sljedeće radove: Vinko Lozovina, *Dalmacija u hrvatskoj književnosti* (Zagreb: Matica hrvatska, 1936); Tihomil Maštović, *Hrvatsko kazalište u Zadru* (Zagreb: Hrvatsko društvo kazališnih kritičara i teatrologa, 1985); Isti, *Nad jabukama vile Hrvatice*; Mladen Dorkin, *Časopis Iskra (1884–1887; 1891–1894)* (Zadar: Matica hrvatska – ogranak u Zadru, 2011); Rados, *Hrvatska književnost u Zadru (19. st.)*.

⁶ U tom se dvojezičnom službenom listu francuskog namjesništva u Zadru izričito spominje nacionalno ime jezika: „slavuni jezik hrvatski“. Međutim, u člancima na talijanskom taj se jezik naziva ilirskim. Usp. Zlatko Vince, *Putovima hrvatskoga književnog jezika* (Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1990), 101.

se počinje izvješćivati o ilirskom pokretu, objavljuju se blagonakloni napisi o djelovanju Gaja i njegove *Danice*, o buđenju Slavenstva i o njegovoj snazi i veličini itd.⁷ Znatnije približavanje i povezivanje sa zagrebačkim narodno-preporodnim krugom ostvaruje se nešto kasnije, po osnivanju *Zore dalmatinske* (1844. – 1849.), prvoga hrvatskog književno-poučnog lista izvan Zagreba, jednoga od tri najznačajnija glasila hrvatskoga narodnog preporoda. Uspoređujemo li ih s onima u Zagrebu, preporodna gibanja u Zadru i *Zora dalmatinska* kao njihova najznačajnija manifestacija – i vremenski i po htijenjima, pa i po rezultatima – djeluju pomalo zakašnjelo, ali to ne umanjuje njihovu važnost u procesu kulturne integracije hrvatskoga nacionalnog prostora te (p) osvješćivanja i snaženja političke svijesti o hrvatstvu Dalmacije i potrebi sjedinjenja s ostalim hrvatskim pokrajinama, a ne treba zaboraviti ni činjenicu da je narodni preporod u Zadru – prije negoli se uklopio u onaj općehrvatski – išao samosvojnim tokom i da je dobrim dijelom izrastao iz svojih specifičnih prilika, odnosno da je nastao prvenstveno kao rezultat vlastite pripreme faze i rada dalmatinskih intelektualaca okupljenih u Zadru⁸. Što su više inzistirali na svojim specifičnostima (primjerice, ikavskoj štokavštini, grafiji, kroatizmu nasuprot ilirizmu), to su predstavnici zadarske filološke škole i književnoga kruga oko *Zore dalmatinske* više potiskivani prema perifernoj poziciji u odnosu prema sve dominantnijem Gajevu projektu. Valja međutim naglasiti da je i iz svoje periferne pozicije ta grupa jezikoslovaca i književnika dala znatan doprinos izgradnji nacionalnoga jezičnog i književnog kanona. Paradigmatiku sliku književnih odnosa između Zadra/periferije i Zagreba/nacionalnog centra od početka četrdesetih godina od početka šezdesetih godina 19. stoljeća možemo zorno pratiti na primjeru troje (naj)važnijih suradnika *Zore dalmatinske*: Šime Starčevića, koji je zbog svađe s ilircima nepravedno potisnut iz nacionalne memorije; Ane Vidović, koja je, otvorena ilirizmu, u svom vremenu imala široku recepciju na nacionalnom planu, ali joj je stvaralaštvo tek od književno-povijesne važnosti; Petra Preradovića, jednoga od trojice najboljih pjesnika hrvatskoga narodnog preporoda, čije je stvaralaštvo i do danas nezaobilazan dio nacionalnoga književnog kanona.

1.1. Književna djelatnost Šime Starčevića (1784. – 1859.), u većoj mjeri negoli njegov jezikoslovni rad, (p)ostala je žrtvom njegova sukoba sa zagrebačkim ilircima. Taj sukob i neslaganje oko pravopisa/grafije

⁷ Vidi više u Valter Tomas, „Gazzetta di Zara“ u preporodnom ozračju (Split: Književni krug, 1999).

⁸ Rados, *Hrvatska književnost u Zadru*, 78.

i koncepcije jedinstvenoga književnog jezika te oko naravi i uloge književnosti bitno su utjecali i na recepciju njegovih djela koja su u hrvatskoj književnoj historiografiji nepravedno zanemarena – kako u 19. stoljeću tako i kasnije, sve do suvremenosti. Starčevićev jezikoslovni rad u novije je vrijeme ipak revaloriziran.⁹

Još 1912. godine, u članku „Pop Šime Starčević“, nastalu povodom stote obljetnice Starčevićevih gramatika hrvatskoga književnog jezika, Branko Drechler/Vodnik piše: „U povijesti hrvatske književnosti ime Šime Starčevića se i ne spominje, i ako je on po svome radu najznatnije lice naše književnosti u dopreporodno doba“¹⁰. Autor koji u Vodnikovu članku nije tek prigodničarski nazvan „najznatnijim licem naše književnosti u dopreporodno doba“ nije, međutim, ni u kasnijim povijestima i pregledima hrvatske književnosti dobio dolično mjesto. O istaknutom jezikoslovcu, preteči narodnoga preporoda, prevoditelju školskih udžbenika, piscu više knjiga moralno-didaktičke proze te zapaženih rasprava i polemika u *Zori dalmatinskoj* i u *Glasniku dalmatinskom*, govori se tek usput, u kratkim bilješkama i napomenama, ili se pak uopće ne spominje. A riječ je o zaslužnu jezikoslovcu i piscu duhovnoga štiva koji je zacijelo ostavio vidna traga u hrvatskom kulturnom životu, posebice u razvoju i kodificiranju hrvatskoga književnog jezika, pa i hrvatske proze. Po izgrađenoj književnoj štokavštini, oslonjenoj prvenstveno na narodni (lički) govor, ali i na štokavsko-ikavsku književnu tradiciju, te po dotjeranu stilu i narativnoj lakoći, u „najljepšu prozu toga vremena“ svakako spadaju i Starčevićeve polemičke „Poslanice ličke pastirice“, objavljivane četrdesetih godina 19. stoljeća u *Zori dalmatinskoj*¹¹. U znanstvenoj se literaturi „poslanice“ uglavnom spominju tek kao argument/potvrda konzervativizma i tvrdoglava, nepomirljiva polemičkog duha njihova autora u odnosu prema zagrebačkim/sjevernohrvatskim preporoditeljima; koji su i sami na njih vrlo oštro reagirali, posebice Stanko Vraz u članku „Naš pravopis i Zora dalmatinska“ (*Kolo*, 1847.), gdje Starčevića naziva „nekom rđom“ a njegove poslanice „pisanijom g. Š. St.“ te bezobzirno napada i njega i urednika *Zore dalmatinske* Kuzmanića¹². Takav Vrazov stav (ne samo njegov, naravno) bitno je

⁹ Primjerice u radovima V. Anića, Z. Vinca, B. Tafre, H. Delaš.

¹⁰ Branko Drechler (Vodnik), „Pop Šime Starčević“, *Veda*, br. 2 (1912): 436.

¹¹ Usp. Zvezdana Rados, „'Poslanice ličke pastirice' Šime Starčevića“, u *Šime Starčević i hrvatska kultura u XIX. stoljeću*, ur. Vesna Grahovac-Pražić i Sanja Vrcić-Matajja (Zadar – Gospić: Sveučilište u Zadru, 2014), 214.

¹² Usp. Stanko Vraz, „Naš pravopis i Zora dalmatinska“, u *Pjesme i članci*, ur. Marin Franjević (Zagreb: Matica hrvatska – Zora, 1965), 170–171.

uvjetovao kasniju recepciju Š. Starčevića, pa će se u vremenu koje je slijedilo, a u kojem su prevladale koncepcije zagrebačkih iliraca, taj autor sve više zanemarivati i potiskivati u zaborav, na periferiju, obilježen pečatom raskolnika i tvrdoglava konzervativca. Promatramo li, međutim Starčevićevu prozu, posebice polemičke „poslanice“, u kontekstu razvoja hrvatskoga proznog izričaja, zanemari li se ikavština, one se – bar u pojedinim fragmentima, u kojima spontano progovara, makar i glasom pastirice, učeni duhovnik i jezikoslovac – u okružju još slabo razvijene hrvatske književne proze nameću kao vrsno prozno pismo. Starčevićeve „Poslanice ličke pastirice“ (i ne samo „poslanice“), ma koliko bile prozivane kao konzervativne i protuliberalne, i kao takve zaobiđene, u potpunosti marginalizirane, izrazom su daleko naprednije/daleko ispred i daleko slobodnije/spontanije u naraciji, pa i u intelektualnoj iskričavosti, od većine proznih tekstova one matične „napredne“/liberalne mlade, ilirske generacije hrvatskih književnika. Tragovi proznoga rukopisa Š. Starčevića, ako se baš ne mogu prepoznati kod sjevernohrvatskih pisaca, ipak su sigurno utirali put jezično i stilski dotjeranoj prozi M. Pavlinovića (na kojoj se učio i A. Šenoa), a prepoznatljivi su, bez sumnje, i u specifičnom proznom stilu kojim su pisana satirička *Pisma Magjarolacah* (1879.), pa i raniji satirički feljtoni njegova nećaka Ante Starčevića, koji je pak vidno stilski utjecao na istaknute predstavnike hrvatskog predrealizma i realizma – A. Šenou, A. Kovačića, S. S. Kranjčevića, E. Kumičića, pa i neke kasnije kanonske autore, primjerice M. Krležu.

1.2. Već u godinama prije pojave *Zore dalmatinske* za razvoj i popularizaciju hrvatske knjige u Zadru i Dalmaciji te za snažnije povezivanje s kulturnim krugovima u Zagrebu veoma je značajna književna djelatnost Ane Vidović (1800. – 1879.), prve novije hrvatske pjesnikinje iz Dalmacije, koja je 1841. u Zadru objavila spjev *Anka i Stanko*, pisan narodnim, pučkim jezikom (štokavskom ijekavštinom miješanom s ikavštinom) u stilu epske deseteračke pjesme. Kako to razvidno ističe u stihovanom predgovoru, autorica se tim djelom svjesno uključuje u nastojanja preporoditelja da za „ilirski“ jezik zainteresiraju i one koji su ga bili zaboravili, odbacili.

Romantični motivi i folklorna egzotika njezina spjeva privlačili su tadašnju čitateljsku, posebno žensku, publiku, pa je spjev šibenske/zadarske pjesnikinje uza svoj zabavni (a o nekoj višoj estetskoj vrijednosti ipak se ne može govoriti) postizao i svoj drugi, preporoditeljima važniji cilj: pokazati ljepotu i bogatstvo mogućnosti izražavanja „na narodnu“ te pobuditi svijest i ljubav i ponos zbog tog bogatstva i uopće bogatstva

pučke, folklorne baštine u Dalmaciji. Oko toga cilja bili su suglasni preporoditelji i zadarskoga i zagrebačkoga kruga. Stoga ne čudi da je Ana Vidović već svojim prvim djelom postigla pun uspjeh i kod čitatelja i kod tadašnje hrvatske književne kritike. O spjevu *Anka i Stanko* vrlo afirmativno pišu I. Mažuranić, S. Vraz, N. Tommaseo, pa i Š. Starčević. Zadarsko-šibenska pjesnikinja naprosto je, kako reče Zorić, „zasjala poput zvijezde na nebu hrvatske književnosti ‘ilirskog’ doba“.¹³

Iste godine kad je spjev objavljen, autoričin suprug Marko Vidović šalje ga Ljudevitu Gaju. Vrlo brzo (već 1841.) u *Danici* je na knjigu oduševljeno reagirao Ivan Mažuranić. On u u opsežnoj ocjeni, kao najvažnije, ističe tri činjenice: činjenicu da pjesnikinja u svom spjevu rabi narodni jezik, da to radi upravo žena te da je ta žena iz Dalmacije. Nekoliko godina kasnije, na stranicama *Zore dalmatinske* Ana se Vidović pojavljuje kao već poznata književnica i priznata promicateljica ilirskoga/hrvatskoga jezika. Pjesmama koje objavljuje u tom glasilu zadarskih preporoditelja u potpunosti se uklopila u hrvatsku preporodnu književnost, pa i u kontekst europskoga romantizma.¹⁴

Najvećom vrijednošću njezine poezije suvremenici Ane Vidović (N. Tommaseo, S. Ivičević, I. Mažuranić, Š. Ljubić) redom su isticali srodnost te poezije s narodnim pjesništvom i lakoću kojom pjesnikinja koristi narodni jezik, izraz i stih. Kao takva njezina je poezija bila u potpunom skladu s težnjama hrvatskih preporoditelja, i onih iz sjeverne i onih iz južne Hrvatske. S današnjega stanovišta ne bismo se baš složili da su ti stihovi tako glatki („puzivi“, kako ih je hvalio Tommaseo), niti da je pjesnički jezik Ane Vidović estetski vrijedan, upravo je marginalan, ali svakako treba uvažiti književno-povijesno značenje njezine poezije. Jer rad Ane Vidović bio je po mnogo čemu pionirski: ova autorica objavila je prvu samostalnu žensku knjigu kod nas, prva je stalna suradnica u jednom listu, prva žena iz Dalmacije uključena u preporodna gibanja, prva novija hrvatska pjesnikinja iz Dalmacije itd. Stoga ne čudi da je ta zadarska/šibenska autorica, usprkos činjenici da nije za sobom ostavila estetski relevantnih ostvarenja, ušla u hrvatski književni kanon: „Književni povjesničari općenito su skloni Ani Vidović (Lozovina, Barac, Ravlić, Živančević, Frangeš), a isto tako i leksikografi (Ljubić, Wurzbach, Vodnik, Stošić) [...]“¹⁵

¹³ Mate Zorić, „Pjesnikinja Ana Vidović predgovor reprint-izdanju: Ana Vidović, *Anka i Stanko*“, ur. Milivoj Zenić (Šibenik: Gradska knjižnica „Juraj Šižgorić“, 1995), V.

¹⁴ Više u: Zvezdana Rados, „Poezija Ane Vidović u *Zori dalmatinskoj*“, u *Zora dalmatinska*, ur. Šime Batović (Zadar: Matica hrvatska – ogranak Zadar, 1995), 365–380.

¹⁵ Zorić, „Pjesnikinja Ana Vidović“, XIII.

1.3. Petar Preradović (1818. – 1872.), književnik koji je, za razliku od Ane Vidović, visoko nadrastao samo kulturno-povijesno značenje te, uz I. Mažuranića i S. Vraza, ostao do danas priznat kao jedan od najznačajnijih pjesnika hrvatskoga romantizma, prvu pjesničku slavu stjecao je na stranicama *Zore dalmatinske* te po njoj u hrvatskoj kulturnoj javnosti postao poznatim i priznatim pjesnikom; iz zadarske periferije našao se u samom središtu recepcije. S druge strane, Preradovićeva poezija podizala je ugled i umjetničku vrijednost zadarskoga časopisa, pa se s pravom može kazati da je Preradović *Zorin* pjesnik, a *Zora* Preradovićev časopis. Kao časnik carske vojske Preradović je, iz Milana, 1843. došao u Zadar, gdje su braća Battarra i A. Kuzmanić već bili pripremili teren za izlaženje novoga lista na hrvatskom jeziku. Došavši u glavni grad Dalmacije, Preradović je – zahvaljujući prethodnom druženju s I. Kukuljevićem Sakcinskim i drugim hrvatskim rodoljubima – u sebi već nosio probuđenu klicu domoljublja i rodoljublja, ali hrvatskim jezikom (od kojega se još od dječjačke dobi bio otuđio, pa ga i zaboravio) još je uvijek slabo vladao. Preradović je u Zadar došao kao već formirani romantičarski pjesnik, doduše nepoznat javnosti jer je prethodno bio objavio tek jednu pjesmu.

Taj austrijski časnik i pjesnik premješten je u glavni grad Dalmacije u vremenu kad je u njemu sve već bilo sazrelo za potpuni povratak domovini, ne samo fizički. Sličan proces preporodnoga povratka vlastitim narodnim korijenima i vlastitu jeziku istovremeno se događao na širem planu i u gradu u koji je došao. Doista se možemo suglasiti s tvrdnjom Ive Frangeša da je „osobna historija Preradovićeva u cijelosti sukladna s historijom i težnjama hrvatskoga preporoda“.¹⁶ Kad je pak riječ o zadarskoj sredini, onda je ta sukladnost još i znatnija – jer se Preradovićev osobni narodni preporod događao, baš kao i u Zadru, nešto kasnije negoli u sjevernoj Hrvatskoj. Uz to, Preradović i tada već oformljeni krug nacionalno aktivnih intelektualaca oko Ante Kuzmanića izvrsno su se dopunjavali – njima je za budući časopis trebao talentiran, rođeni pjesnik, što je Preradović, bez sumnje, bio, a Preradoviću je bio potreban netko tko će pokrenuti ono što je on u sebi već nosio. Susreti s Antom Kuzmanićem i pripreme za izlaženje *Zore dalmatinske* bili su presudni za pjesnika koji se još osjećao nemoćnim da stvara na hrvatskom jeziku.

Pojava *Zore dalmatinske*, a s njome i prve (objavljene) Preradovićeve pjesme na hrvatskom jeziku – prigodnice, programatske budnice

¹⁶ Ivo Frangeš, *Povijest hrvatske književnosti* (Zagreb – Ljubljana: Nakladni zavod Matice hrvatske – Cankarjeva založba, 1987), 152.

„Zora puca“ – snažno je odjeknula ne samo u Zadru i Dalmaciji nego i u čitavoj hrvatskoj javnosti. Potaknut velikim uspjehom Preradović će se potpuno prikloniti pisanju na hrvatskom jeziku, pa će u *Zori* objaviti veći broj (dvadesetak) pjesama i prepjeva, koji će kasnije sačinjavati glavninu njegove prve pjesničke zbirke. Uz budnicu „Zora puca“, Preradović je u *Zori dalmatinskoj* objavio još neke od svojih najpoznatijih pjesama: „Putnik“, „Djed i unuk“, „Braća“, „Miruj, miruj, srce moje“, „Mrtva ljubav“, „Jedinici“ i dr. Preko zadarskoga časopisa Preradović je od anonimnoga vrlo brzo postao ne samo najomiljeniji pjesnik toga doba nego i visoko cijenjeni književnik koga već 1844. Stanko Vraz postavlja na samo „pročelje našeg Parnasa“. Uz estetsku vrijednost njegovih pjesama tomu je, bez sumnje, pridonosila i činjenica da je Preradović bio jedan od gorljivijih zastupnika zagrebačkoga ilirskog projekta u Zadru.

Vrhunac Preradovićeva pjesničkog djelovanja u Zadru čini zbirka *Prvenci* (1846.), koja je nastala kao plod njegove literarne aktivnosti u *Zori*¹⁷. I bez objavljene knjige, kao *Zorin* pjesnik, Preradović je bio visoko vrednovan književnik, a pojava prve pjesničke zbirke značila je definitivnu potvrdu njegove literarne vrijednosti i osigurala mu mjesto na samom vrhu hrvatske lirike toga doba te visoko mjesto u hrvatskom književnom kanonu.

2. Razdoblje pučko-prosvjetiteljskog (pred)realizma

Od šezdesetih do kraja osamdesetih godina 19. stoljeća u zadarskom ogranku hrvatske književnosti dominiraju djela naglašeno pučko-prosvjetiteljskoga karaktera, pisana dijelom, još uvijek, u duhu kasnoga romantizma, ali i sa sve naglašenijim realističkim stilskim tendencijama. U tom razdoblju punoga zamaha narodnoga preporoda u Dalmaciji, u odnosu s matičnim književnim strujanjima zajednički štokavski ije-kavski standard i grafijska/pravopisna rješenja više nisu upitni; sada su glavna pitanja kakvom se tipu književnoga jezika i književnosti prikloniti: štokavskom standardu koji se oslanja na pučki govor i književnosti bliskoj širim pučkim slojevima ili urbaniziranoj štokavštini i književnosti udaljenoj od širih slojeva pučanstva u Dalmaciji. Jer, jedna od najtežih prepreka koje su usporavale proces konstituiranja modernoga hrvatskog nacionalnog bića/identiteta bilo je talijanaštvo južnohrvatskih

¹⁷ Svakako i sretnog perioda ljubavi prema Pavici de Ponte, prvoj supruzi.

urbanih sredina, ali i naglašena navezanost hrvatskih intelektualaca u Dalmaciji na talijansku kulturu.

Šezdesetih i sedamdesetih godina cjelokupna hrvatska književnost prožeta je prosvjetiteljskim utilitarizmom i težnjom da se što realističnije progovori o narodnom životu, po mogućnosti što dotjeranijim jezikom i umjetničkim izrazom. No i u sjevernoj Hrvatskoj, odnosno u Zagrebu kao nacionalnom središtu, i u Dalmaciji šezdesetih godina osjećaju se poteškoće u ostvarivanju onoga idealnog modela hrvatske literature koji je bio zamislio Šenoa u svom programatskom članku „Naša književnost“ (1864.). U tom su vremenu doista rijetka književna ostvarenja u kojima je došlo do realizacije njegova poetičkog programa: idealnoga spoja prosvjetiteljske tendencije i umjetnosti, realizma i utilitarizma. Šezdesetih godina još uvijek se osjeća snažna potreba za pučkom književnošću, čije je važnosti bio svjestan i Šenoa. U Dalmaciji se – u kojoj se tek tada počeo snažnije razbuktavati narodni preporod – model pučke, kačićevske prosvjetiteljske, praktičnoodgojne literature nametao kao idealno sredstvo za postizanje narodno preporodnih ciljeva. Takav periferni model književnosti u kulturnom i političkom središtu Dalmacije, u Zadru upravo je paradigmatki za taj period.

2.1. Ako smo model kačićevske pučkoprosvjetiteljske, racionalističko-realističke literature istaknuli kao paradigmatki za onaj dio hrvatske književnosti koja se šezdesetih i sedamdesetih godina 19. st. njegovala u Zadru, onda s još većom preciznošću možemo istaknuti Mihovila Pavlinovića (1831. – 1887.) kao paradigmatku ličnost toga razdoblja. Jer, Mihovil Pavlinović ne samo da je bio istaknuti politički vođa narodnjaka u Dalmaciji, agilni prosvjetitelj, govornik, pokretač brojnih i političkih i kulturnih akcija u Dalmaciji, graditelj mostova kulturnoga i političkoga, jezičnoga i književnoga povezivanja južne i sjeverne Hrvatske, nego je i kao književnik u sebi objedinio gotovo sve karakteristike ogranka hrvatske literature koji je u vremenu protorealizma „izrastao“ u Zadru, a bio je od životne važnosti za čitavu pokrajinu koja se nacionalno preporučala – njegovo je stvaralaštvo pučko duhom i jezikom; ono je prožeto i nacionalnom romantikom i racionalnom tendencioznošću koja ne bježi od realnosti svoga naroda; ono je didaktičko, prosvjetno-odgojno, narodno-preporoditeljsko, ali je bar u fragmentima (ako ne i u cjelini) književno-stilski vrlo dotjerano, ponekad i iznad prosjeka onodobne hrvatske literature.

Pavlinović je bio dosljedan u traženju da se hrvatski književni jezik izgrađuje na temelju pučkoga govora i na tomu je inzistirao i onda kada je proces standardizacije urbane štokavštine – zahvaljujući Šenoi – kod

Hrvata uvelike počeo napredovati. Inzistiranje na izrazito pučkoj crti hrvatskoga književnog jezika (i književnosti!) ostat će specifičnom potrebom hrvatskih intelektualaca u Dalmaciji gotovo do kraja 19. st.; primjerice, osamdesetih i devedesetih godina takav stav prema hrvatskom jezičnom standardu i hrvatskoj literaturi još će snažno biti zastupljen u zadarskoj *Iskri*¹⁸. Iako je Pavlinovićevo (i ne samo njegovo) zalaganje da hrvatskome književnom jeziku i literaturi dâ izrazito pučki pečat već sedamdesetih godina bilo zastarjelo, a s vremenom je postajalo i zaprekom u njihovu razvoju i unapređenju, ono je odigralo pozitivnu ulogu ne samo u procesu hrvatske nacionalne identifikacije i samoosvješćivanja u Dalmaciji, nego je ostavilo znatna traga i na zajedničkom književnojezičnom standardu koji se formirao u glavnom nacionalnom središtu, u Zagrebu. Poznato je da se Šenoa često pozivao na Pavlinovića i čistoću njegova jezika, pa npr. prikazujući u *Vijencu* 1873. njegove *Pjesme i besjede* među ostalim ističe:

Tko je rad označit hrvaštinu u Dalmaciji, pravu, zdravu, čistu od prekomorske primjese, svrnut će najprije okom na Pavlinovića. Tko je rad naučiti pravo mišljenje i kazivanje hrvatsko, štij Pavlinovića. Riječ mu je izvorna, krepka, jezgrovita, ali opet nije isprebirana. [...] Tko hoće da mladića ponudi slašću čiste hrvaštine, neka mu ponudi Pavlinovićevu knjigu; tko mari uvjerit se do koliko sile i ljepote zajedno se hrvaština dotjerat može, neka prouči Pavlinovićevu knjigu; ova nam je ponajbolji kažiput da nam valja jezik učit pod Velebitom na žalu sinjega mora.¹⁹

Pet godina kasnije (1878.) taj velikan hrvatske književnosti svoj najbolji roman *Seljačka buna* posvećuje Mihovilu Pavlinoviću, cijeneći ga kao prvaka narodnoga preporoda u Dalmaciji, ali sigurno i kao autora od kojega je i sam učio jezik i njegovani stil. Šenoa je svoje veliko djelo stvarao nadograđujući se, među ostalim, i na Pavlinovića:

[...] Jezik grada bio je izvojštio svoja prava, a Šenoa je upravo gradski govor učinio svojim glavnim ciljem. Poštovalac Pavlinovićev, kao i uopće svi njegovi suvremenici, Šenoa je djelom pokazao koja je korist od Pavlinovićevih osebujnih stavova: napajajući se

¹⁸ Više u: Dorkin, *Časopis Iskra (1884–1887; 1891–1894)*, 55–75.

¹⁹ August Šenoa, „Pjesme i besjede Mihovila Pavlinovića,“ u *Sabrana djela (XI)*, ur. Slavko Ježić (Zagreb: Zora, 1963–1964), 99, 101.

na piscima kakav je bio Pavlinović, Šenoa je – bolje od samoga Pavlinovića – primijenio njegovo jezično blago [...]”²⁰

U stihovanim ostvarenjima Pavlinović je uvijek u prvom redu bio prosvjetitelj i preporoditelj, a tek povremeno i izvoran pjesnik. Srećom, u putopisima – koji su također nastajali iz prosvjetiteljsko-preporodnih pobuda – utilitarna tendencioznost nije sputavala Pavlinovića umjetnika, čiji se talent daleko više oslobodio u proznom izrazu, pa je najznačajniji doprinos hrvatskoj književnosti ovaj autor dao u žanru putopisa. Oslobođen stege stiha, njegov je južnjački, dalmatinski temperament kroz prozu prirodnije progovorio, a govornička nadarenost došla do punijega izražaja; stoga su mu – kako reče Frangeš – „[...] neke proze uzor pomalo arhaične ali neobično privlačne diktije. Njegova proza odzvanja unutrašnjim ritmom u kojemu je Pavlinović ostao nenadmašeni majstor”²¹. To se posebno odnosi na knjigu *Puti* koja je objavljena u Zadru 1888., a nastajala je u dva prethodna desetljeća i bila je poznata zadarskoj, dalmatinskoj i cjelokupnoj hrvatskoj javnosti jer su pojedini njezini dijelovi sedamdesetih i osamdesetih godina objavljivani u zadarskoj i zagrebačkoj periodici – u *Narodnom listu*, *Obzoru*, Šenoinu *Vijencu* te najviše u *Iskri*. U razvoju hrvatskoga putopisnog žanra Pavlinovićevo putopisi značajni su ne samo zato što su u svom vremenu anticipirali realizam, nego i zato što su svojim dotjeranim stilom (ako ne u cjelini, a ono bar u fragmentima), vrcavom asocijativnošću te umijećem povezivanja „ljudi i krajeva“ otvarali putove modernoj Matoševoj putopisnoj prozi.

2.2. Temeljne značajke hrvatskoga realizma prepoznatljive su i u književnoj prozi publiciranoj u Zadru u zadnja dva desetljeća 19. stoljeća, uglavnom u nešto blažoj varijanti te s neusporedivo slabijim umjetničkim dosezima negoli u matičnoj književnosti²². Autori knji-

²⁰ Ivo Frangeš, „Realizam,“ u: Ivo Frangeš i Milorad Živančević, *Povijest hrvatske književnosti 4 – Ilirizam, Realizam* (Zagreb: Liber – Mladost, 1975), 370–371.

²¹ Frangeš, „Realizam,“ 371.

²² Koliko god je ta proza bila periferna i nevažna u širem nacionalnom kontekstu, ona je u pokrajinskom dalmatinskom kontekstu imala svoju važnost za čitateljstvo kojemu je bila namijenjena. Nema sumnje da:

[...] s nejednakim razvojem književnosti treba računati kao s činjenicom i na globalnoj i na nacionalnoj (regionalnoj, urbanoj, ruralnoj, i sl.) razini, te da od te pretpostavke treba početi s pozicioniranjem jednoga nacionalnog kanona. Dodatna je pretpostavka, izvedena iz Beecroftove podjele književnih cirkulacija, te da su neki tekstovi i autori potencijalno važni u jednom kontekstu određenih granica proizvodnje i konzumacije književnosti, ali to ne mora nužno značiti da će takvi biti i u drugom kontekstu, odnosno u drugačijem modelu književne ekologije ili recepcije shvaćene u vrlo širokom smislu. (Lovro Škopljaj-

ževno aktivni u Zadru nagnuća k realističkoj poetici pokazuju izborom tema te nastojanjem da realističko-verističkom manirom što vjernije prikažu prizore iz života, koji su uglavnom vezani za suvremeni život u Dalmaciji – život na selu i manjim primorskim i otočkim gradićima; piše se o malim ljudima i njihovoj svakodnevi, o lokalnim čudacima i osobenjacija – jezikom i stilom punim lokalnoga kolorita²³. Pritom se uglavnom koriste kraći književni oblici u kojima su, bez književne/umjetničke nadogradnje, tek „snimljene“ slike svakodnevice, uz povremene pokušaje psihološkoga portretiranja likova (najuspješnije kod N. Šimića). Iz takva nastojanja, prvenstveno po smjernicama i zaslugama N. Šimića, razvija se specifičan prozni žanr – pučka pripovijest, koja redovito sadrži odgojnu tendenciju ili nacionalno-osvješćujuću poruku, a jezikom i duhom bliska je širim slojevima pučanstva u Dalmaciji. Među većim brojem autora pučkih pripovijesti književno zrelijim prozama izdvojio se tek Nikola Šimić (1854. – 1913.), samo što ni njegovo stvaralaštvo nije uspjelo nadići pokrajinske granice. U narodno-preporodnom književnom radu tom pripadniku mlađe generacije hrvatskih preporoditelja u Dalmaciji uzori su Kačić i Pavlinović. S jedne strane, on se usmjerio prema praktično-odgojnom zabavnom pučkom štivu, a s druge strane, nastojao je – ugledajući se na strane autore, posebno na talijanske veriste – ostvariti i nešto novo, pripovjednu prozu koja bi udovoljavala višim književno-estetskim zahtjevima te bi se uklapala u matičnu nacionalnu književnost. Kao pučki prosvjetitelj u Dalmaciji Šimić je uspio, ali njegovi pokušaji da i na nacionalnoj razini hrvatske književnosti dadne nešto novo nisu postigli zapaženijih rezultata i priznanja, s iznimkom njegova časopisa *Iskra* (1884. – 1887.; 1891. – 1894.). Časopis koji je pokrenuo i uređivao najznačajnije je Šimićevo životno djelo. Uređujući *Iskru*, jedan važnijih hrvatskih časopisa u razdoblju realizma, Šimić je u njemu uspio sretno spojiti kačićevsku pučko-prosvjetiteljsku i estetsko-umjetničku koncepciju književnosti²⁴. Međutim, Šimićeve proza objavljivana u *Iskri* i *Narodnom koledaru* te u knjizi *Slike i crte iz seoskog života* (1887.) – u kojoj je iz pragmatičnih razloga

nac. „Centri svjetske književnosti i hrvatski književni kanon“, u *Komparativna povijest hrvatske književnosti XX. Književni kanon*, ur. Cvijeta Pavlović, Vinka Glunčić-Bužančić i Andrea Meyer-Fraatz (Split – Zagreb: Književni krug Split – Odsjek za komparativnu književnost Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 2018), 148).

²³ Kao što je poznato, hrvatski realizam u književnosti naglašeno je obilježen regionalizmom i nastojanjem da se prikažu regionalne posebnosti te specifične vrijednosti i pojave (Brešić, *Slavonska književnost i novi regionalizam*, 68–69).

²⁴ Usp. Dorkin, *Časopis Iskra (1884–1887; 1891–1894)*, 75–84.

izbjegavao standard urbanizirane štokavštine – osamdesetih, a pogotovo devedesetih godina, u vremenu kad se dovršavao proces integracije dalmatinske u središnju nacionalnu književnost, promatrana iz perspektive onodobne matične književnosti, doista je zastarjela. Koliko je pak taj tip proze bio potreban u specifičnim dalmatinskim prilikama, svjedoči i činjenica da je šimićevski model pripovijetke, kao i pripovijetke bliske folklornom stvaralaštvu, u zadarskoj periodici dosta zastupljen još devedesetih godina 19. st., pa i kasnije. Iz tradicije šimićevske dalmatinske proze – ma kolika ona na pragu moderne i u jeku toga stilskog razdoblja bila i više nego anakrona – ipak je izniknuo vrsni pripovjedač: Dinko Šimunović, a Šimićev stilski redukcionizam te poneka slika (primjerice „Bundije“) kao da anticipiraju buduće Kalebove novelističke prizore s dalmatinskoga kamenjara (*Na kamenju*, 1942.). Kao seoski pripovjedač i crtičar Nikola bi Šimić u nacionalnoj književnosti trebao dobiti dolično mjesto unutar hrvatskoga realizma jer njegove prozne „slike i crte iz seoskog života“ – iako pokrajinski lokalno obojene i fragmentarne – ipak dopunjavaju regionalistički mozaik onodobne hrvatske literature.

3. Od pučko-prosvjetiteljskog realizma do prelaska u modernu

Dok je književna produkcija u Zadru u zadnja dva desetljeća 19. stoljeća, uspoređujemo li je s kanonskim ostvarenjima hrvatskoga realizma i vremena dezintegracije realizma, uglavnom anakrona i periferna, književno-kritička pak produkcija u tom je periodu uključena u recentna književna strujanja realizma i prelaska u modernu.

Književno-kritički život u hrvatskoj literaturi u razdoblju realizma u snažnom je zamahu te bitno potiče i usmjerava književne tokove. U nacionalnom središtu hrvatske književnosti to je vrijeme polemika (potaknutih Kumičićevim člankom „O romanu“ 1883.), isto tako i vrijeme snažnog preispitivanja o tome kakva bi hrvatska književnost trebala biti: hoće li Šenoinim stopama, „hoće li naturalizmu“ ili pak „zdravom realizmu“, treba li biti tendenciozna i moralna, treba li joj idealizma itd. Konačno, to je razdoblje u kojemu se pojavilo više značajnih književnih kritičara: J. Ibler, J. Pasarić, M. Šrepel, J. Hranilović, J. Čedomil, D. Politeo. Kako se osamdesetih godina i u Zadru počinje posvećivati znatna pažnja sličnim književno-kritičkim i književno-teoretskim pitanjima te pitanjima književnosti uopće, sigurno nije slučajno da su čak dvojica od navedenih kritičara u hrvatsku javnost ušla preko zadarske periodike: Jakša Čedomil i Dinko Politeo. Za razliku od Jakše

Čedomila (Jakova Čuke), Dinko Politeo formira se kao izvrstan novinar u zadarskom *Narodnom listu*, ali ipak svoj kasniji književno-kritički rad rijetko prezentira preko zadarskih glasila (tek ponešto u *Narodnom listu*).

3.1. Jakša Čedomil (1868. – 1928.) ne samo da je rođen u zadarskom kraju nego je i većinu književno-kritičkih radova i najznačajnije među njima publicirao u zadarskim časopisima i novinama²⁵. Kao dobar poznavatelj europske, osobito talijanske i francuske kritičke literature (Tainea, Saint-Beuvea, Bourgeta, Brunetièrea, Brandesa) nastojao je svoje znanje primijeniti na hrvatsku književnost tražeći, s dosta strogosti, prije svega umjetničke vrijednosti u književnim ostvarenjima. Kritičarski posao radio je sustavno i produbljeno te je – kako ističe A. Barac – oslobodio hrvatsku kritiku od „površne publicistike, profesionalnog referentstva i pedagoških crta“ i prvi je u hrvatsku kritiku uveo europske kriterije, pa i znanstvenu kritiku koja se razlikovala od one formalističke F. Markovića²⁶. Stoga ne čudi da ga je još Ante Petravić nazvao „ocem moderne hrvatske književne kritike“ (u knjizi *Treće studije i portreti*, 1917.); s tim se sudom složio kasnije i A. Barac, a potvrđivat će ga i suvremeniji književni povjesničari i kritičari (primjerice I. Frangeš, C. Milanja). Što je još značajnije, J. Čedomil bio je omiljen u novoj generaciji hrvatskih književnika u jeku sukoba mladih i starih, a više njegovih književno-kritičarskih ocjena sačuvalo je svoju vrijednost i do našega vremena (primjerice ocjene o Gjalskom, Kumičiću, Kranjčeviću, Harambašiću). Zahvaljujući Jakši Čedomilu, ali i manje istaknutim autorima (Nikoli Šimiću, Ivanu Despotu, Marinu Sabiću, Zvonimiru Turku i drugima) u Zadru upravo preko književno-kritičkih napisa sve više jača proces integracije u matičnu književnost, što se očituje u redovitijem praćenju njezine recentne književne produkcije te u nastojanjima da se progovori o pitanjima bitnim za nacionalnu, hrvatsku književnost. U tom procesu međusobnoga zbližavanja i uvažavanja zadarske/dalmatinske i zagrebačke/matične sredine u književnom životu ključnu je ulogu sedamdesetih godina odigrao Šenoa. Podsjećam samo na njegov respektirajući odnos prema Pavlinoviću, na njegovo poznavanje filoloških radova S. Ivičevića u zadarskoj periodici ili pak na činjenicu da je uz Pavlinovića i Vojnovića uveo u *Vijenac* i druge autore iz Dalmacije – primjerice I. Despota; nije beznačajna ni činjenica da je njegov najbolji

²⁵ O književno-kritičkom djelu i životu Jakše Čedomila više vidi u: Antun Barac, *Hrvatska književna kritika* (Zagreb: Tisak nadbiskupske tiskarne, 1938), 148–181; Cvjetko Milanja, *Jakša Čedomil* (Zagreb: Zavod za znanost o književnosti – Sveučilišna naklada Liber, 1986).

²⁶ Barac, *Hrvatska književna kritika*, 181.

roman, *Seljačka buna*, posvećen Pavlinoviću. Stoga ne čudi da je Šenoa i u zadarskoj sredini respektiran kao književni autoritet te da je dugo ostao jednim od važnijih integrirajućih čimbenika hrvatske književnosti i u njezinu zadarskom ogranku.

3.2. U razdoblju moderne proces integracije lokalne, periferne zadarske književnosti u hrvatsku matičnu književnost u potpunosti je dovršen, a Zadar postaje, uz Zagreb, jednim od najvažnijih središta hrvatskoga književnog života, u kojemu izlaze istaknuti književni časopisi (*Glasnik Matice Dalmatinske*, koledar *Svačić, Lovor*) i književno djeluju, uz Jakšu Čedomila, istaknuta imena hrvatskoga književnog kanona – Ivo Vojnović, Vladimir Nazor, Milan Begović, Dinko Šimunović, Milutin Cihlar Nehajev i drugi²⁷. U tom razdoblju dolazi do rasterećenja pokrajinske književne produkcije od usko pragmatičnih pučko-prosvjetiteljskih i nacionalno-preporodnih ciljeva. Kako je devedesetih godina došlo do pune kulturne i književne integracije pokrajinske dalmatinske u matičnu kulturu i književnost²⁸, krajem 19. i početkom 20. stoljeća mediteranska komponenta hrvatske književnosti nakon dugoga perioda ponovno jača i postaje značajnim čimbenikom hrvatskoga književnog razvoja. U Zadru se publiciraju ili pak stvaraju djela koja nisu tek periferne pojava, nego su nezaobilazna u nacionalnom hrvatskom književnom kanonu – primjerice *Dubrovačka trilogija* Ive Vojnovića dobrim je dijelom nastala u Zadru; tu Vladimir Nazor objavljuje svoje prve pjesničke zbirke *Slavenske legende* (1900.), *Pjesme naroda hrvatskoga* (1902.), *Knjigu o kraljevima hrvatskijem* (1904.), Dinko Šimunović novelu „Mrkodol“ (1905. u *Lovoru*), Milan Begović zbirku *Život za cara* (1904.), Srđan Tucić dramu *Povratak* (1907.); paradigmatički autor hrvatske književne moderne Antun Gustav Matoš surađuje u zadarskoj periodici a u Zadru objavljuje i knjigu *Ogledi* (1905.); istaknuta pregledna studija Milana Marjanovića *Iza Šenoa* tiskana je u Zadru 1906. Po prestanku izlaženja zagrebačkog *Vijenca*, ulogu središnjega hrvatskog književnog glasila u kraćem vremenskom periodu preuzima zadarski *Lovor* (1905.) Milutina Cihlara Nehajeva.

Zahvaljujući upravo *Lovoru* u kojem surađuju svi važniji pisci moderne, premda je časopis bio kratkoga vijeka, potvrđeno je jedno od temeljnih obilježja epohe: konačno utemeljenje tzv. sre-

²⁷ O književnom životu u Zadru u razdoblju moderne više vidi u članku Tihomila Maštrovića „*Lovor* (1905.) – posljednja ‘artistička’ revija hrvatske moderne“, u *Nad jabukama Vile hrvatice*, 220–240.

²⁸ Usp. Lozovina, *Dalmacija u hrvatskoj književnosti*, 265.

dišnje, nacionalne književnosti, a zadarska se kulturna i književna sredina početkom XX. stoljeća našla u samoj matici hrvatskih modernističkih zbivanja.²⁹

4. Zaključno

Može se reći da se tijekom 19. stoljeća zadarsko/dalmatinsko kulturno-književno polje, u procesu kulturne i književno-jezične integracije te formiranja moderne hrvatske nacije, razvijalo vlastitom dinamikom unutar širega hrvatskog kulturnoga prostora, ali nikada nije gubilo kontaktnost sa središtem nacionalne književnosti, Zagrebom, i s drugim hrvatskim pokrajinama/poljima (nadasve Slavonijom i Likom, pa i Istrom). Vrlo živa uzajamno-povratna književna cirkulacija između zadarske periferije i nacionalnoga središta rezultirala je znatnim zadarskim doprinosom hrvatskom književnom kanonu, ne samo u djelima P. Preradovića, M. Pavlinovića, I. Vojnovića, V. Nazora, M. Begovića, D. Šimunovića, nego i posrednim utjecajem na formiranje hrvatskoga jezičnog i književnog kanona (prvenstveno zaslugom Š. Starčevića, M. Pavlinovića i književnog kritičara J. Čedomila).

Literatura

- Barac, Antun. *Hrvatska književna kritika*. Zagreb: Tisak nadbiskupske tiskarne, 1938.
- Brešić, Vinko. *Hrvatska književnost 19. stoljeća*. Zagreb: Alfa, 2015.
- Brešić, Vinko. *Slavonska književnost i novi regionalizam*. Osijek: Matica hrvatska – ogranak Osijek, 2004.
- Dorkin, Mladen. *Časopis Iskra (1884–1887; 1891–1894)*. Zadar: Matica hrvatska – ogranak u Zadru, 2011.
- Drechler, Branko. „Pop Šime Starčević.“ *Veda*, br. 2 (1912): 436–444, 542–553.
- Frangeš, Ivo. *Povijest hrvatske književnosti*. Zagreb – Ljubljana: Nakladni zavod Matice hrvatske – Cankarjeva založba, 1987.
- Frangeš, Ivo i Milorad Živančević. *Povijest hrvatske književnosti 4. Ilirizam. Realizam*. Zagreb: Liber – Mladost, 1975.
- Lotman, Jurij Mihajlovič. *Kultura i eksplozija*. Prevela Sanja Veršić. Zagreb: Alfa, 1998.
- Lozovina, Vinko. *Dalmacija u hrvatskoj književnosti*. Zagreb: Matica hrvatska, 1936.
- Maštrović, Tihomil. *Hrvatsko kazalište u Zadru*. Zagreb: Hrvatsko društvo kazališnih kritičara i teatrologa, 1985.

²⁹ Maštrović, „Lovor (1905.) – posljednja ‘artistička’ revija hrvatske moderne,“ 221.

- Maštrović, Tihomil. „Lovor (1905.) – posljednja ‚artistička‘ revija hrvatske moderne.“ U *Nad jabukama vile Hrvatice*. Zagreb: Hrvatski studiji, 2001.
- Milanja, Cvjetko. *Jakša Čedomil*. Zagreb: Zavod za znanost o književnosti – Sveučilišna naklada Liber, 1986.
- Rados, Zvezdana. „Poezija Ane Vidović u *Zori dalmatinskoj*.“ U *Zora dalmatinska*, uredio Šime Batović, 365–380. Zadar: Matica hrvatska – Ogranak Zadar, 1995.
- Rados, Zvezdana. *Hrvatska književnost u Zadru (19. st.)*. Zadar: Thema, 2007.
- Rados, Zvezdana. „‚Poslanice ličke pastirice‘ Šime Starčevića.“ U *Šime Starčević i hrvatska kultura u XIX. stoljeću*, uredile Vesna Grahovac-Pražić i Sanja Vrcić-Mataija, 213–228. Zadar – Gospić: Sveučilište u Zadru, 2014.
- Šenoa, August. „Pjesme i besjede Mihovila Pavlinovića.“ U *Sabrana djela XI*, uredio Slavko Ježić, 99–101. Zagreb: Zora, 1963. – 1964.
- Škopljanac, Lovro. „Centri svjetske književnosti i hrvatski književni kanon.“ U *Komparativna povijest hrvatske književnosti XX. Književni kanon*, uredile Cvijeta Pavlović, Vinka Glunčić-Bužančić i Andrea Meyer Fraatz, 138–152. Split – Zagreb: Književni krug Split – Odsjek za komparativnu književnost Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 2018.
- Tomas, Valter. „*Gazzetta di Zara*“ u *preporodnom ozračju*. Split: Književni krug, 1999.
- Vince, Zlatko. *Putovima hrvatskoga književnog jezika*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1990.
- Vraz, Stanko. „Naš pravopis i Zora dalmatinska.“ U *Pjesme i članci*. PSHK, knj. 30, uredio Marin Franičević, 170–171. Zagreb: Matica hrvatska – Zora, 1965.
- Zorić, Mate. „Pjesnikinja Ana Vidović.“ Predgovor u: Vidović, Ana. *Anka i Stanko* (reprint-izdanje), uredio Milivoj Zenić, V–XIII. Šibenik: Gradska knjižnica „Juraj Šižgorić“, 1995.

The Process of Integration of the Local Zadar Component of Croatian Literature into Central National Literature – from (Pre)romanticism to Moderna Period

Summary: The paper will analyze Zadar’s components of Croatian literature in the period from 1840s until the first decade of the 20th century, marked by national-integrative processes and forming a modern national identity. The research object will be the specifics of the development of that part of Croatian literature as well as its relations to literary and historical processes in the center, the mainstream, of national literature – from national revival movements or the period of pre-romanticism and romanticism, through pre-realism and realism to the period of moderna and stronger integration of Zadar’s (provincial, Dalmatian) segment into central, national Croatian literature. Considerable attention will be paid to the processes of mutual permeating, accepting and rejecting, affirming and negating of Zadar’s periphery, one of the most important peripheries of the Croatian literary canon, and its national center, Zagreb’s mainstream. This issue will be presented through paradigmatic writers and journals that marked key periods of Croatian linguistic and literary homogenization: in the period of (pre)romanticism, during

1840s, this implies the journal *Zora dalmatinska* and paradigmatic personalities of the literary circle formed around that revival journal (Šime Starčević and Petar Preradović, even Ana Vidović); in the period of folk-enlightenment (pre)realism, from the sixties to the end of the eighties, this includes paradigmatic personality of the Croatian National Revival in Dalmatia – politician and writer Mihovil Pavlinović, as well as *Iskra* journal and its editor Nikola Šimić (a writer who created a specific peripheral genre of folk stories from rural life); in the time of disintegration of realism and turning towards modernist styles this implies the initiator of Croatian modern literary criticism Jakša Čedomil and the prominent names of the Croatian literary canon in the period of moderna – Ivo Vojnović, Vladimir Nazor and Milan Begović, as well as *Lovor* magazine of Milutin Cihlar Nehajev.

Keywords: periphery, national center, Croatian literary canon, Zadar's literature